

פרשת ויצא – ארמי אובד אבי

א. יעקב ולבן

יעקב, נכדו של אברהם, מגיע בתחילת הפרשה לבית לבן, נכדו של נחור אחי אברהם. לאחר מכן, יעקב אמנם מתחתן עם שתי בנותיו של לבן, אך היחסים בינו לבין לבן מורכבים ומתוחים. בהמשך, יעקב בורח מבית לבן ולאחר מרדף קצר לבן משיג את יעקב. במפגש ביניהם ישנה החלפה של טענות חריפות והאשמות הדדיות, אך לבסוף יעקב ולבן נפרדים לאחר שהם כורתים ברית.

בפשטות, היה מקום לבחון פרשה זו בצורה מקומית ולנתח את הדמויות המעורבות בה.

יעקב, האיש התם שגדל בתוך אוהלים, נשלח לדודו אחי אמו, אדם ממולח וערמומי. למרות ששהותו של יעקב בחרן הייתה אמורה להיות קצרה וזמנית, מנצל לבן את תמימותו של יעקב ומרמה אותו להישאר הרבה יותר ממה שתכנן מראש.

בעזרת ה', מצליח יעקב להתמודד עם לבן. הוא מגדל משפחה גדולה ורוכש נכסים רבים.

היחסים בין לבן ליעקב נהיים מתוחים יותר, כיוון שלבן מרגיש שכל מה שיעקב רכש שייך לו. אז, יעקב נאלץ לברוח כדי לחזור לארץ כנען. הקדוש ברוך הוא מזהיר את לבן בחלום הלילה, וכך, אחרי המפגש וכריתת הברית, יעקב מצליח לחזור לארץ כנען.

בשיעור זה ברצוני ללכת בדרך מאתגרת יותר. אנו נבחן את הפרשה הזו מתוך ראייה רחבה של מערכת היחסים בין בית אברהם לבית נחור שמצד אחד קדמה למפגש בין יעקב ללבן, ומהצד השנה, המשיכה גם אחריו. בהקשר זה, יש לציין את התרגום הירושלמי, המיוחס ליונתן בן עוזיאל, המזהה (במדבר כ"ב, ה') את בלעם עם לבן. בעקבות אותו הגיון, הגמרא בסנהדרין קובעת שבלעם היה בנו של לבן:

"תנא הוא בעור הוא כושן רשעתים הוא לבן

הארמי" (סנהדרין קה).

ואכן, ניתן למצוא קשרים רבים בין לבן ובין בלעם. ראשית, שניהם באו מארם נהריים (ראה בראשית כ"ד, י', דברים כ"ג, ה' ובמדבר כ"ג, ז'). לפי המדרש בבראשית רבה (וירא פרשה נ"ז) לבן אף מזוהה עם אבי ארם, קמואל (עיי' בראשית כ"ב, כ"א).

בנוסף, גם לבן וגם בלעם סומכים על ניחוש. על לבן נאמר:

"ויאמר אליו לבן אם נא מצאתי חן בעיניך

נחשתי ויברכני ה' בגללך" (בראשית ל', כ"ז)

ועל בלעם נאמר:

"וירא בלעם כי טוב בעיני ה' לברך את ישראל

ולא הלך כפעם בפעם לקראת נחשים"

(במדבר כ"ד, א')

לבסוף, יש לציין את הדמיון בין שני הפסוקים הבאים בתוכן ובצורה:

"ויבא א-להים אל לבן הארמי בחלום הלילה

ויאמר לו השמר לך פן תדבר עם יעקב מטוב עד

רע" (בראשית ל"א, כד)

"ויבא א-להים אל בלעם לילה ויאמר לו אם

לקרא לך באו האנשים קום לך אתם ואך את

הדבר אשר אדבר אליך אותו תעשה"

(במדבר כ"ב, כ')

להשוואות אלו התייחס האבן עזרא בפירושו, וכתב:

"בלעם איננו בן לבן הארמי, ויתכן שדרך הדרש

בעבור היותו מנחש כמוהו, כי לא יפול מדברי

רבותינו ז"ל ארצה" (בראשית ל"ו, ל"ב)

אם צדקו דברי האבן עזרא ואכן אין להבין את דברי

המדרש בצורה מילולית, מה באו חז"ל ללמדנו?

בין כה וכה, עוד טרם נתקדם לבלעם, נחזור אחורה

לתקופת אברהם ונחור.

ב. אברהם ונחור

התורה מגלה לנו מעט מאוד על חייו של אברהם טרם הגיעו לארץ כנען. על כן, אין לצפות למצוא פירוט בנוגע ליחסים שבין אברהם ואחיו נחור. מן התורה אנו רק יודעים שדרכיהם נפרדו עוד לפני שאברהם נסע מחרן לארץ כנען:

"ויקח תרח את אברם בנו ואת לוט בן הרן בן

בנו ואת שרי כלתו אשת אברם בנו ויצאו אתם

מאור כשדים ללכת ארצה כנען ויבאו עד חרן

וישבו שם" (בראשית י"א, א')

הרמב"ן הסביר את החלטת תרח לצאת מאור כשדים,

על פי המדרש אודות זריקת אברהם לכבשן האש.

כידוע, לפי המדרש אברהם ניצל, אך הרן שלבו לא היה

שלם באמונתו נשרף למוות:

"ותרח אביו ואברהם היה בלבם מן היום ההוא

שנצל שילכו אל ארץ כנען להתרחק מארץ

כשדים מפחד המלך" (רמב"ן י"א, כ"ח)

תרח לקח את אברהם ולוט, בנו היתום של הרן, ויצא

מאור כשדים. אך התורה לא מספרת לנו מה קרה עם

נחור. האם נשאר במקום בו רצח המלך את אחיו?

היעדרותו של נחור מהנסיעה מאור כשדים, נסיעה

אליה הצטרפו כל שאר בית תרח, בולטת ומפתיעה גם

ללא דברי המדרש.

כמו כן, חשוב לשים לב למה שנאמר אחרי העקידה:

"ויהי אחרי הדברים האלה ויגד לאברהם לאמר

הנה ילדה מלכה גם הוא בניס לנחור אחיך. את

עוץ בכורו ואת בוז אחיו ואת קמואל אבי ארם.

ואת כשד ואת חזו ואת פלדש ואת ידלף ואת

בתואל. ובתואל ילד את רבקה שמונה אלה

ילדה מלכה לנחור אחי אברהם"

הדבר בא לידי ביטוי כאשר יעקב נשלח לחפש כלה. אז, יצחק מכוון אותו הישר לבית בתואל כדי לקחת אשה מבנות לבן.

בנוסף, ניתן לשים לב שלבן כבר אינו גר בעיר נחור. כאשר יעקב הולך אליו, ביתו נמצא בחרן. חרן היא, כזכור, התחנה הראשונה של אברהם בדרכו מאור כשדים לארץ כנען. האם הקישור בין הדברים מקרי?

לסיכום, ברור שלא הייתה שום תקשורת משמעותית בין בית אברהם לבית נחור מאז נפרדו דרכיהם, כאשר תרח יצא מאור כשדים עם אברהם ולוט בן הרן. ייתכן שחוסר תקשורת זה מצביע על שבר ביחסים של שני האחים. בהנחה ואכן היה שבר, מה גרם לכך? ניתן להציע שפער זה שיקף איזה ויכוח אידיאולוגי הקיים ביניהם, אך יתכן שהיה איזה מתח אישי ביניהם, מעין תחרות בין אחים. כיוון שאין בתורה התייחסות מפורשת לכך, כל הצעה בנידון אינה יותר מאשר השערה.

ג. תתן חסד לאברהם

כאמור, אין התורה מזכירה את הנתק בין אברהם ונחור באופן מפורש, ולכן גם אין אנו מוצאים כל הסבר למה גרם לנתק זה.

ההצעה הראשונה שעולה בראשונה היא, שנחור לא קיבל את דברי אברהם אודות מונותאיזם, והמשיך לעבוד עבודה זרה.

אולם, בית נחור "מפתיע" אותנו, ובניגוד לנציגים של שאר האומות מתייחס אל הקדוש ברוך הוא בשם המפורש.

כך, לבן אומר לעבד אברהם:

"ויאמר בוא ברוך ה' למה תעמוד בחוץ ואנכי פניתי הבית ומקום לגמלים"

(בראשית כ"ד, ל"א)

וכן לבן ובתואל עונים לעבד:

"מה' יצא הדבר לא נוכל דבר אליך רע או טוב"

(שם נ')

כך גם בסיפוריהם של יעקב ולבן. לאחר שנות עבודתו אומר לבן ליעקב:

"אם נא מצאתי חן בעיניך נחשתי ויברכני ה' בגללך"

לבסוף, כאשר נפרדו אחד מהשני, אמר לבן:

"והמצפה אשר אמר יצף ה' ביני ובינך כי נסתר איש מרעהו"

(ל"א, מ"ט)

לכאורה, נראה שיש כאן רמז מקראי לכך שבית נחור דווקא כן קיבל את דברי אברהם אודות האמונה בא-ל אחד.

על בסיס מה שהנחנו בשיעור על פרשת לך לך, נוכל להציע שנחור ומשפחתו היו בבחינת מודה במקצת. הם אמנם האמינו בא-ל אחד, אך לא היו מוכנים לקבל חסד בתור קטגוריה דתית בסיסית.

(בראשית כ"ב, כ"ג-ג)

מסתבר, שפסוקים אלו נועדו ליצור לנו הכרות עם רבקה, כהקדמה לפרשת חיי שרה. בכל זאת, אין להתעלם ממשמעות הדברים באשר ליחסים – או נכון יותר לומר חוסר היחסים – בין אברהם לאחיו. רק עכשיו נודע לאברהם על לידתם של בניו ובני בניו לנחור! למרות שלא היו טלפונים בתקופת אברהם, השיירות היו מצויות, והיה ניתן לשלוח שליח¹. בפסוקים אלו דחוס מידע משפחתי המתפרס על פני עשרות שנים.

אם כן, נראה שהפסוקים מצביעים על נתק בין אברהם ונחור, נתק שלכאורה התחיל כאשר אברהם נסע עם תרח מאור כשדים לחרן, ומשם המשיך אברהם לארץ כנען. לפי חז"ל, אברהם התחיל לפרסם את דעותיו והשקפתו רק בהגיעו לחרן, והוא בן חמישים ושתיים: "שני אלפים תורה מאימת... אלא מ'ואת הנפש אשר עשו בחרן' וגמירי דאברהם בההיא שעתא בר חמשין ותרתיהוה" (עבודה זרה ט). אם כן, עבר יותר מיובל שנים בלי תקשורת בין האחים.

גם לאחר העקידה, כאשר נודע לאברהם על משפחת אחיו, נאמר בתורה "ויגד". דהיינו, הוגד לאברהם, נודע לו. האם סוף סוף נחור שלח הודעה לאברהם או שרק במקרה נודע לו?

בנוסף יש לשאול, כיצד הגיב אברהם לאחר שנודע לו אודות אחיו ומשפחתו, כעבור כל כך הרבה שנים?

השאלה האחרונה תלויה, לכאורה, במחלוקת בין הפרשנים. בשיעור על פרשת חיי שרה עסקנו בשליחותו של עבד אברהם למצוא כלה ליצחק. לפי רוב המפרשים, אברהם השביע את העבד לקחת אשה ממשפחתו. אולם, בשיעור זה סקרנו גם את פרשנותו של רבי יצחק עראמה, בעל ה"עקידת יצחק", לפיה נשלח העבד אל ארצו אך לא אל משפחתו.

אם כן, על פי רוב המפרשים אברהם הגיב בצורה חיובית לחדשות שהגיעו אודות משפחת אחיו. לדעת רבי יצחק עראמה, חדשות אלו לא כל כך השפיעו על אברהם. לא זו בלבד שלא שלח את העבד אל משפחתו, הוא אפילו לא שלח הודעה בחזרה כדי לבשר למשפחת נחור על לידת יצחק. רק כאשר העבד פוגש את רבקה "במקרה" הוא מודיע לה ולמשפחתה:

"ותלד שרה אשת אדני בן לאדני אחרי זקנתה

ויתן לו את כל אשר לו" (בראשית כ"ד, ל"ו)

גם אם נקבל את הפרשנות של ה"עקידת יצחק", יש להודות שבעקבות השידוך בין רבקה ליצחק התקרבו שתי המשפחות.

1 כפי ששלח יעקב לעשיו בהר שעייר (בראשית ל"ב, ג'), או כפי שתכננה רבקה לשלוח ליעקב בחרן (שם ל"ז, מ"ה).

את עבדו לארצו לחפש אשה, והעבד שינה את הדברים וסיפר שהוא נשלח למשפחת אברהם. על פי זה, הסביר רבי מאיר שמחה מדוע העבד לא עבר על איסור נישואין מצד אחד, ובכל זאת הוא מובא בגמרא כאב טיפוס לניחוש האסור:

"ויתכן כי אברהם לא אמר שילך אל משפחתו רק אל העיר אשר נולד שם ומשם יקח אשה אף אם אינה ממשפחתו רק שתהא מן העיר הזאת. ולכן אמר כי הנערה אשר יראה בה נדיבות להטריח ולהשקות לגמליו ראויה היא להנשא לבן אברהם ולהביאה לתוך ביתו ובטח תוטב בעיני הנערה ואביה להתחתן עם אברהם ולא היה נחוש. רק אליעזר רצה לאמת זה להם אשר הדבר בגזירה מוחלטת ובהשגחה פרטית (כאשר כן היה באמת) אמר שאברהם ציוהו ליקח ממשפחתו ומבית אביו והוא נחש וכן היה כי העלמה היתה מבית אבי אברהם... ובזה מסולק מה שהקשו בתוספות למאן דאמר דבני נח נצטוו על הכישוף ולא תנחשו כתיב... שלפי זה הוא באמת לא נחש אף שסיפר להם שסמך על הניחוש שהיא ממשפחת אברהם"

(משך חכמה בראשית כ"ד, ד')

לפי המשך חכמה, אם כן, העבד לא נחש אלא בחן את אופיה והליכותיה של הבחורה המיועדת ליצחק. אולם, לפי השינוי בסיפור, העבד הציג בפני לבן ובתואל את הסימן כאות שרירותית שהייתה אמורה לזהות בצורה מאגית בחורה מבית נחור. הרי לנו, שדווקא ההצגה המסולפת של הדברים שכנעה את לבן ובתואל וגרמה להם להודות ש"מ-ה" יצא הדבר לא נוכל דבר אליך רע או טוב".

ד. ואעשך לגוי גדול

נראה, שיש מקום להציע השערה נוספת שתסביר את הנתק בין בית אברהם לבית נחור.

אחר כריתת הברית בין לבן ליעקב, אומר לבן:

"א-להי אברהם ואלהי נחור ישפטו בינינו אלהי אביהם" (בראשית ל"א, ג')

יעקב, מצידו, נשבע ב"פחד אביו יצחק".

התורה מבחינה בצורה חדה בין לבן, המשווה את א-לוהי אברהם (להבדיל) לאלוהי נחור, ואפילו מנסה לשלב ביניהם ("אלהי אביהם"), לבין יעקב שאינו מוכן לשום צירוף.

על פי הבדל זה, ניתן להציע שישנו מוקד נוסף אשר הפריד בין בית נחור לבית אברהם. יתכן, שנחור וביתו לא היה מוכנים לקבל את בחירתו של אברהם ובחירת זרעו כעם הנבחר. דבר זה בא לידי ביטוי בשבועת לבן, אך עמד כבר מאחורי בחירתו של נחור בראשית הדרך. נחור סירב להשתתף בצעדים הראשונים של מסע אברהם, שהוביל בסופו של דבר להקמת ממלכת כהנים וגוי קדוש המובדל מכל העמים.

נחור אכן האמין שהקדוש ברוך הוא ברא את העולם, אך לא כמעשה של חסד ("עולם חסד יבנה" תהילים פ"ט, ג'), אלא כביטוי לכוחו האין סופי.

גם אם אפשר לדון האם לבן האמין בא-ל אחד או עבד עבודה זרה, אין ספק באשר לרגישותו המוסרית. לבן ניצל את אחיינו, שבא כפליט בחוסר כל, התעלל בו ורימה אותו. גם לבנותיו התייחס, לפי עדותו, כ"נכריות" (בראשית ל"א, ט"ו).

יש אף מקום לטעון, שזוהי משמעות הזיהוי בין לבן לבלעם. בלעם (שגם השתמש בשם המפורש) הגיע לרמה דתית מרשימה, אך הייתה לו רגישות מוסרית של שכיר חרב. בלעם היה מוכן לגרום לסבל ומוות של עם שלם תמורת עושר וכבוד.

נחזור שוב לבחירתה של רבקה. כפי שטענו בשיעור הנ"ל, העבד ביקש סימן המצביע על רגישות מוסרית, ולא בחר לבחון את האמונה שלה². לאור דברינו, יתכן שביקש לבחון זאת, משום שהפגם בבית נחור היה דווקא במישור המוסרי.

לפי הגמרא בחולין, בקשת האות הייתה בה משום ניחוש:

"כל נחש שאינו כאליעזר עבד אברהם ... אינו נחש" (חולין צה:)

המפרשים דנו בשאלה כיצד יש להסביר את התנהגות עבד אברהם, העומדת בניגוד לדין תורה. יש מן הראשונים שהסבירו שכאשר יש היגיון לסימן, אין בו משום ניחוש. לדבריהם, ניחוש אסור רק כאשר מדובר על סימן שרירותי, כאשר מתייחסים אליו כדבר שיש בו כח מאגי.

כאמור, גם לבן וגם בלעם סמכו על ניחוש, דבר שלדעת האבן עזרא הוא אחד המאפיינים המשותפים שגרמו לחז"ל לטעון לקשר ביניהם.

ניתן להעמיק בשאלת ההקשבה לאותות ולסימנים מחוסרי הגיון: לפעול על פי אותות מאגיים, משקף לכאורה אמונה בא-ל השולט בכוחו בעולם. חייבים לציית לסימן הא-לוהי ולפעול על פיו, בין שהוא טוב ובין שהוא רע. אמונה בא-ל רחום וחונן מנגד, מחייבת את האדם לבחור בישר ובטוב.

על פי מה שהעלנו, נראה שזוהי המשמעות הטמונה בדבריהם של לבן ובתואל:

"מ-ה' יצא הדבר לא נוכל דבר אליך רע או טוב" (בראשית כ"ד, נ')

מעניין לציין, שגם בלעם אמר דברים ברוח זו:

"אם יתן לי בלק מלא ביתו כסף וזהב לא אוכל לעבור את פי ה' לעשות טובה או רעה מלבי"

(במדבר, כ"ד, ג')

בהקשר זה, יש להוסיף את פירושו של רבי מאיר שמחה מדווינסקי, פירוש הבנוי על הפרשנות של רבי יצחק עראמה. כאמור, לפי הר"י עראמה, אברהם שלח

² בשיעור על פרשת לך לך הסברנו נקודה זו באופן אחר.

"ויען לבן ויאמר אל יעקב הבנות בנותי והבנים בני והצאן צאני וכל אשר אתה רואה לי הוא"³ (שם, מ"ג)

לדעת לבן, יעקב ומשפחתו, צאצאי נחור ואברהם, אמורים להישאר בפדן ארם. בעיני לבן, לאשר את חזרתם של משפחת יעקב ליצחק תיחשב כנתינת לגיטימציה לנסיעת אברהם מאור כשדים לארץ כנען. רק בזכות האזהרה הא-לוהית שבאה אל לבן בחלום הלילה, נאלץ לבן להסכים שיעקב ומשפחתו יחזרו לארץ כנען.

*

בסיום הפרשה, יעקב ולבן כורתים ברית ונפרדים. האם הברית הזו מצביעה על שיקום מערכת היחסים בין בית נחור לבית אברהם? האם לבן היה מוכן לקבל את בחירת אברהם? אין בתורה תשובות מפורשות לשאלות אלה.

בכל אופן, חשוב לציין שמנקודה זו ואילך, התורה לא מזכירה כל קשר בין בית אברהם לבית נחור. זאת, לפחות עד שדרכיהם נפגשות שוב, כאשר שליחיו של בלק הזמינו את בלעם הארמי לקלל את ישראל.

בהתאם למהלך זה, אחד המוקדים המרכזיים בפרשת בלעם קשור להיות עם ישראל העם הנבחר. כבר בתחילת הסיפור נמנע בלעם מללכת אל בלק כדי לקלל את עם ישראל, "כי ברוך הוא" (במדבר כ"ב, ו"ב). בסופו של דבר בלעם הולך. אולם, במקום לקלל, הקדוש ברוך הוא שם ברכה בפיו. הברכה הראשונה מדגישה את הייחודיות של ישראל, העם הנבחר והברוך:

"וישא משלו ויאמר מן ארם ינחני בלק מלך מואב מהררי קדם לכה ארה לי יעקב ולכה זועמה ישראל. מה אקוב לא קבה א-ל ומה אזעום לא זעם ה'. כי מראש צורים אראנו ומגבעות אשורנו הן עם לבדד ישכון ובגוים לא יתחשב" (במדבר כ"ג, ז'-ט')
בהקשר לכך יש לציין, שלדעת הרמב"ן (דברים י"ח, ט') ניחוש נאסר רק על ישראל, מפני הקשר הייחודי שלהם עם הקדוש ברוך הוא. אומות העולם, לעומתם, רשאים לנחש.

ה. לבן ביקש לעקור את הכל

בליל הסדר אנו אומרים:

"צא ולמד מה בקש לבן הארמי לעשות ליעקב אבינו. שפרעה לא גזר אלא על הזכרים ולבן בקש לעקור את הכל, שנאמר: ארמי אובד אבי" (הגדה של פסח)
מפסוקי התורה לא ברור מתי ואיך לבן ביקש לעקור את ישראל. המפרשים הציעו הצעות שונות ומגוונות. פרשנים רבים הצביעו על המרדף וציינו את הפסוק:
"יש לאל ידי לעשות עמכם רע וא-להי אביכם אמש אמר אלי לאמר השמר לך מדבר עם יעקב מטוב עד רע" (בראשית ל"א, כ"ט)
לפי פירוש זה, לבן תכנן להשמיד את כל בית יעקב כולל נשיו וילדיו. אולם, הקושי ברור, כפי שאמר לבן בעצמו:

"הבנות בנותי והבנים בני... ולבנותי מה אעשה לאלה היום או לבניהן אשר ילדו" (שם מ"ג)
אם אכן כעס לבן, משום שהרגיש שיעקב רימה אותו ולקח לו את הצאן, לכאורה היה די בלקיחתו בחזרה. לכן, נראה להציע שלבן מעולם לא התכוון להרוג את יעקב ומשפחתו. "לבן ביקש לעקור את הכל", היינו שרצה למנוע מהם לחזור לארץ כנען.

ממה פחד יעקב? מדוע לטענתו גנב את לב לבן וברח עם משפחתו בלי להודיע? יעקב אומר זאת מפורשות:
"ויען יעקב ויאמר ללבן כי יראתי כי אמרתי פן תגזול את בנותיך מעמי" (שם ל"א)
יעקב אף חוזר על הדברים פעם נוספת:

"לולי א-להי אבי א-להי אברהם ופחד יצחק היה לי כי עתה ריקם שלחתי" (שם, מ"ב)
לבן לא מכחיש את הדברים. למעשה, למרות טענתו הראשונית שהתכוון לשלחם בשמחה ובשירים בתוף ובכנור, מתשובתו לדברי יעקב אנו מגלים את מה שהסתיר בלבו:

כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון ולרב יאיר קאהן תשע"ו
עורך: אורי יעקב בין

בית המדרש הווירטואלי
מיסודו של
The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash
www.vbm.etzion.org.il
האתר בעברית:
האתר באנגלית: http://www.vbm-torah.org
משרדי בית המדרש הווירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5
דוא"ל: office@etzion.org.il

3 יש לשים לב לדימיון בין דברי לבן למה ששלח ה'דד מלך ארם לאחאב: "כה אמר בן ה'דד כספך וזהבך לי הוא ונשיך ובניך הטובים לי הם" (מ"א, כ', ג'). האם יש דבריו הם ביטוי להמשכו של בית נחור?